

УДК 621.382

В.С. ОСАДЧУК, О.В. ОСАДЧУК, Л.В.КРИЛИК, М.В.ЄВСЄЄВА

ЄМНІСНИЙ СЕНСОР ВОЛОГОСТІ ГРЕБІНЦЕВОЇ СТРУКТУРИ НА ОСНОВІ ПОЛІМЕРНИХ МАТЕРІАЛІВ

*Вінницький національний технічний університет 95,
Хмельницьке шосе, Вінниця, Україна*

Анотація. Розроблено гребінцеву структуру вологочутливого елемента на базі ситалової підкладки розміром 0,7×0,9 см, на поверхні якої нанесена плівка міді, що утворює обкладки конденсатора у вигляді меандру. На основі гребінцевої двошарової структури вологочутливого елемента, виходячи з його геометрії та природи солей NaCl та BaCl₂ захищених вологопоглинаючою плівкою поліметилметакрилату, отримані аналітичні залежності ємності структури від дії вологи.

Аннотация. Разработана гребенчатая структура влаготувствительного элемента на базе ситаловой подложки размером 0,7×0,9 см, на поверхности которой нанесенная пленка меди, что образует обкладки конденсатора в виде меандра. На основе гребенчатой двухслойной структуры влаготувствительного элемента, исходя из его геометрии и природы солей NaCl и BaCl₂ защищенных влагопоглощающей пленкой полиметилметакрилата, полученные аналитические зависимости емкости структуры от действия влаги.

Abstract. An interdigitated structure of a humidity-sensitiv element on an insulating substrate sized 0.7×0.9 cm with a copper film on its surface which forms a meander-shaped capacitor has been developed. Based on the interdigitated two-layer structure of a humidity-sensitiv element due to its geometry and the natyre of NaCl and BaCl₂ salts protected by a polymethylmethacrylate film, some analytic dependencies of the structure capacitance of the effects on humidity have been obtained.

Ключові слова. Вологість. Суміш. Гігроскопічна сіль. Поліметилметакрилат.

Вступ

Практично всі органічні полімери змінюють свої фізико-хімічні властивості при сорбції вологи, що дає змогу використовувати багато з них у сенсорах вологи, в тому числі кондуктометричного та ємнісного типів. Органічна полімерна плівка в таких сенсорах може служити або самостійним вологочутливим агентом, або з добавками неорганічних вологочутливих сполук (звичайно солей хлористого літію чи хлористого

кальцію) чи негігроскопічних провідних частинок (дрібнодисперсного вуглецю, золота, срібла, паладію та інших).

В якості вологочувливих покриттів сенсорів можуть використовуватися акрилати, полімери метакрилату, поліакріламід, поліетиленіміди, гідроксилцелюлоза, продукти співполімеризації хлорвмісних полімерів (наприклад, хлорований поліпропілен) і поліамідної смоли, кремнійорганічні полімери, що містять аміногрупи [1, 2].

Використання первинних перетворювачів вологості в частотних пристроях, в яких вологість перетворюється у частоту, дозволяє значно підвищити чутливість, точність вимірювання вологості, спростити схеми подальшої обробки інформації. В цьому випадку необхідно використовувати вологочувливий елемент у вигляді ємності. Проте дослідження ємнісних властивостей вологочувливих елементів на основі органічної полімерної плівки з різними добавками виконані не в повній мірі.

Теоретичні та експериментальні дослідження

Якщо матеріал складається із суміші компонентів з різним ϵ , то загальну поляризацію матеріалу можна знайти як суму поляризацій компонентів. Встановлено, що всі суміші в залежності від розподілу компонентів можна поділити на три групи:

- структуровані суміші, у яких компоненти створюють деякі упорядковані структури;
- матричні суміші, в яких одні компоненти являють собою суцільну матрицю з вкрапленнями інших компонентів;
- статичні суміші, в яких компоненти розподілені хаотично і рівномірно по взаємному розташуванню.

В деяких випадках група суміші залежить від об'ємного вмісту компонентів. Діелектричні властивості матеріалу в багатьох випадках залежать не від зміни структури, а від вмісту вологи, що знаходиться в даному матеріалі. Формою зв'язку між водою і матеріалом визначається вплив вмісту води на діелектричні властивості матеріалу. Характерним у нашому випадку є те, що вологочутливий шар відноситься до структурованих сумішей. Першим шаром якого є суміш проміжного типу, тобто зволожена сіль лужного або лужно-земельного металів, властивості якої задовільно описуються емпіричним рівнянням [3]

$$\lg \varepsilon_{СПТ} = V_1^a \lg \varepsilon_1 + (1 - V_1^a) \lg \varepsilon_2, \quad (1)$$

де $a = 0,5 \div 1$;

V_1 – об'ємна доля сухого компоненту (солі);

ε_1 – діелектрична стала сухого компоненту;

$(1 - V_1^a)$ – об'ємна доля води;

ε_2 – діелектрична стала води.

Завдяки зміні коефіцієнта a дане рівняння охоплює усі типи неупорядкованих сумішей.

Знайдемо об'ємні долі компонентів, тобто $V_{\text{доля солі}}$, а також $V_{\text{доля } H_2O}$, для цього визначимо загальний об'єм, який займають ці речовини, тобто

$$V_{\text{солі}} + V_{H_2O} = V_{\text{заг}}, \quad (2)$$

$$V_{\text{доля солі}} = \frac{V_{\text{солі}}}{V_{\text{заг}}}, \quad (3)$$

$$V_{\text{доля } H_2O} = \left(1 - V_{\text{доля солі}}^a\right), \quad (4)$$

$$V_{\text{солі}} = S_M \sigma_{\text{солі}}, \quad (5)$$

$$S_M = l \times b, \quad (6)$$

де S_M – площа меандру, мм²;

$\sigma_{\text{соли}}$ – товщина сольового покриття, мкм;

l, b – довжина та ширина меандру, мм.

Визначимо об'єм води V_{H_2O}

$$V_{H_2O} = \frac{m_{H_2O}}{\rho_{H_2O}}, \quad (7)$$

де m_{H_2O} – маса води, г;

ρ_{H_2O} – густина води, г·см⁻³.

$$m_{H_2O} = \chi G, \quad (8)$$

$$\chi = \delta \frac{P_v}{P - p_v}, \quad (9)$$

$$G = \frac{273,2 \cdot M_{II} P V}{101,325 \cdot 22,4(273,2 + T)} = \frac{0,1204 P M_{II} V}{273,2 + T}, \quad (10)$$

де χ - величина, яка враховує зв'язок між масовим відношенням вологи і тиском пари [4];

G – маса сухого повітря, г [5];

$\delta = \frac{M_{H_2O}}{M_{II}}$ - відносна маса водяної пари по відношенню до сухого повітря

при однакових тисках і температурах;

$M_{H_2O} = 18,015$, $M_{II} = 29$ - молярні маси водяної пари та сухого повітря, г/моль;

p_v - парціальний тиск пари при температурі T , Па;

P - тиск повітря 101325 Па, або 101,325 кПа (760 мм рт.ст.).

Температура вологого термометра і тиск пари пов'язані таким виразом [4]

$$p_v = p_s - AP(T - T_w), \quad (11)$$

$$A = \frac{c_{p\Pi}}{\delta L_{T_w}} \cdot \frac{P - p_s}{P}, \quad (12)$$

де p_s - тиск насиченої пари при температурі T , Па;

A - психрометрична стала, яка при $T_w = 20^\circ\text{C}$ становить 0,00064;

T - температура навколишнього середовища, $^\circ\text{C}$;

T_w - температура вологого термометра, $^\circ\text{C}$;

$c_{p\Pi}$ - питома теплоємність сухого повітря (1,006 кДж/кг при $T = 20^\circ\text{C}$);

L_{T_w} - прихована теплота пароутворення при температурі вологого термометра T_w , кДж/кг;

V - об'єм, який займає дана маса газу, дм^3 .

Вираз (11) підставимо в (9) і отримаємо співвідношення [4]

$$\chi = \delta \cdot \left(\frac{p_s - AP(T - T_w)}{P - (p_s - AP(T - T_w))} \right). \quad (13)$$

З врахуванням (8) та значення ρ_{H_2O} визначимо об'єм води

$$V_{H_2O} = \frac{G\chi}{\rho_{H_2O}}. \quad (14)$$

Тоді $V_{заг}$ визначиться як

$$V_{заг} = \left(S_M \sigma_{соли} + \frac{G\chi}{\rho_{H_2O}} \right). \quad (15)$$

У цьому випадку вираз (3) з врахуванням (5) та (15) набуде вигляду

$$V_{доля\ соли} = \frac{S_M \sigma_{соли}}{\left(S_M \sigma_{соли} + \frac{G\chi}{\rho_{H_2O}} \right)}. \quad (16)$$

Загальний вираз для визначення діелектричної сталої суміші проміжного $\epsilon_{СПТ}$ типу має вигляд

$$\lg \epsilon_{СПТ} = V_{\text{доля соли}}^a \lg \epsilon_{\text{соли}} + k \left(1 - V_{\text{доля соли}}^b\right) \chi \lg \epsilon_{H_2O}, \quad (17)$$

де $a = 0,5 \div 1$, $b = 0,5 \div 1$ при умові, що $a < b$, $k = 1 \div 5$.

З врахуванням (4), (9), (13) та (16) вираз (17) набуває вигляду

$$\begin{aligned} \lg \epsilon_{СПТ} = & \left(\frac{S_M \sigma_{\text{соли}}}{S_M \sigma_{\text{соли}} + \frac{G \chi}{\rho_{H_2O}}} \right)^a \lg \epsilon_{\text{соли}} + k \left(1 - \left(\frac{S_M \sigma_{\text{соли}}}{S_M \sigma_{\text{соли}} + \frac{G \chi}{\rho_{H_2O}}} \right)^b \right) \times \\ & \times \delta \left(\frac{p_s - AP(T - T_w)}{P - (p_s - AP(T - T_w))} \right) \lg \epsilon_{H_2O}. \end{aligned} \quad (18)$$

Другий шар - шар поліметилметакрилату, що є сумішшю матричного типу з дискретно розподіленими мікрочастинками вологи.

Для матричних сумішей часто застосовується формула Оделевського [3]

$$\epsilon_{\text{матр}} = \epsilon_{\text{пол}} \cdot \left(1 + \frac{V_{\text{доля } H_2O}}{\frac{1 - V_{\text{доля } H_2O}}{3} + \frac{\epsilon_{\text{пол}}}{\epsilon_{H_2O} - \epsilon_{\text{пол}}}} \right), \quad (19)$$

де $\epsilon_{\text{пол}}$ - діелектрична стала поліметилметакрилату;

ϵ_{H_2O} - діелектрична стала води;

$V_{\text{доля}H_2O}$ - об'ємна доля води.

Тепер перейдемо до визначення об'ємних долей компонентів, тобто $V_{\text{доля}H_2O}$, для цього визначимо загальний об'єм $V_{\text{заг}}$, який займають ці речовини, тобто

$$V_{\text{пол}} + V_{H_2O} = V_{\text{заг}}, \quad (20)$$

$$V_{\text{доля пол}} = \frac{V_{\text{пол}}}{V_{\text{заг}}}, \quad (21)$$

$$V_{\text{пол}} = S_{\text{пол}} d_{\text{пол}}, \quad (22)$$

де $S_{\text{пол}}$ - площа поліметилметакрилату;

$d_{\text{пол}}$ - товщина шару поліметилметакрилату;

$$V_{\text{доля}H_2O} = (1 - V_{\text{доля пол}}). \quad (23)$$

З врахуванням (20), (21), (22) і (23) вираз (19) набуває вигляду

$$\varepsilon_{\text{матр}} = \varepsilon_{\text{пол}} \cdot \left(1 + \frac{\left(1 - \frac{S_{\text{пол}} d_{\text{пол}}}{S_{\text{пол}} d_{\text{пол}} + V_{H_2O}} \right)}{1 - \frac{\left(1 - \frac{S_{\text{пол}} d_{\text{пол}}}{S_{\text{пол}} d_{\text{пол}} + V_{H_2O}} \right)}{3} + \frac{\varepsilon_{\text{пол}}}{\varepsilon_{H_2O} - \varepsilon_{\text{пол}}}} \right). \quad (24)$$

Для розрахунку ємності даної структури скористаємось формулою для визначення ємності тонкоплівкового конденсатора з гребінцевою структурою [6]

$$C = (\varepsilon_{II} + 1) \varepsilon_0 l [2A_1 (N - 1) + A_2], \quad (25)$$

де ε_{II} – діелектрична стала підкладки;

ε_0 – діелектрична стала вакууму, Ф/м;

N – число секцій;

l, a, b – величини, які враховують геометрію конденсатора, мм;

d_{II} – товщина підкладки, мм;

$$A_1 = 0,61(d_{II}/a)^{0,25}(b/d_{II})^{0,44},$$

$$A_2 = 0,77b/[(2N-1)(a+b)+0,41].$$

Враховуючи діелектричну сталу суміші проміжного типу (18) та суші матричного типу (24) вираз (25) набуває виду

$$C = (\varepsilon_{II} + \varepsilon_{СПТ} + \varepsilon_{матр} + 1)\varepsilon_0 l [2A_1(N-1) + A_2], \quad (26)$$

де

$$A_1 = 3(d_{II}/a)^{0,25}(b/d_{II})^{0,44}.$$

Тобто

$$C = \left(\left(\frac{S_M \sigma_{соли}}{S_M \sigma_{соли} + \frac{G\chi}{\rho_{H_2O}}} \right)^a \lg \varepsilon_{соли} + \varepsilon_{пол} \left(1 + \frac{\left(1 - \frac{S_{пол} d_{пол}}{S_{пол} d_{пол} + V_{H_2O}} \right)}{1 - \frac{\left(1 - \frac{S_{пол} d_{пол}}{S_{пол} d_{пол} + V_{H_2O}} \right)}{3} + \frac{\varepsilon_{пол}}{\varepsilon_{H_2O} - \varepsilon_{пол}}} \right) + \right. \\ \left. + \varepsilon_{II} + 1 + \delta k \left(\frac{p_s - AP(T - T_w)}{P - (p_s - AP(T - T_w))} \right) \left(1 - \left(\frac{S_M \sigma_{соли}}{S_M \sigma_{соли} + \frac{G\chi}{\rho_{H_2O}}} \right)^b \right) \lg \varepsilon_{H_2O} \right) \times \\ \times \varepsilon_0 l [2A_1(N-1) + A_2]. \quad (27)$$

Ємнісний перетворювач вологості виготовлений на ситаловій підкладці розміром 0,7×0,9 см, на поверхні якої нанесена плівка міді, яка утворює обкладки конденсатора у вигляді меандру з відповідною

геометрією $7,85 \cdot 10^{-2} \times 150 \cdot 10^{-6} \times 1,2 \cdot 10^{-6}$ м (рис.1). Вологочутливою плівкою, яка слугує діелектриком даного перетворювача, є двошарова структура, нижнім шаром, якої є гігроскопічна сіль, а верхнім - полімер. Для створення вологочутливої плівки використовувались розбавлені розчини солей NaCl , BaCl_2 , які наносились на поверхню конденсатора пульверизатором на відстані 30 – 40 см в три та чотири покриття. На отримане вологочутливе покриття наносився захисний шар поліметилметакрилату

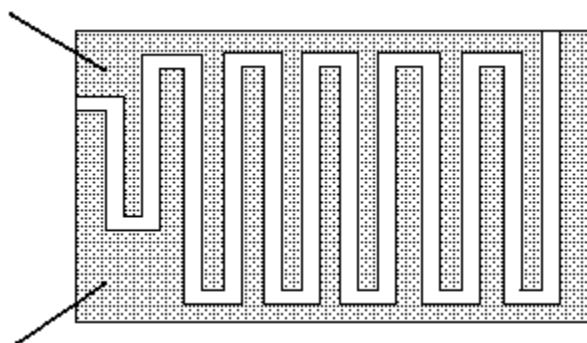

Рис. 1. Зовнішній вигляд ємнісного вологочутливого елемента гребінцевої структури

Згідно з виразом (27) була розрахована ємність вологочутливого ємнісного елемента на основі гігроскопічних солей NaCl і BaCl_2 , та для двошарових структур NaCl -поліметилметакрилат і BaCl_2 - поліметилметакрилат за допомогою пакету прикладних програм “Matlab 5.2”. На рис.2. показані теоретичні та експериментальні залежності ємності вологочутливих елементів на основі гігроскопічних солей та двошарових структур від зміни відносної вологості повітря в діапазоні від 30 до 100%.

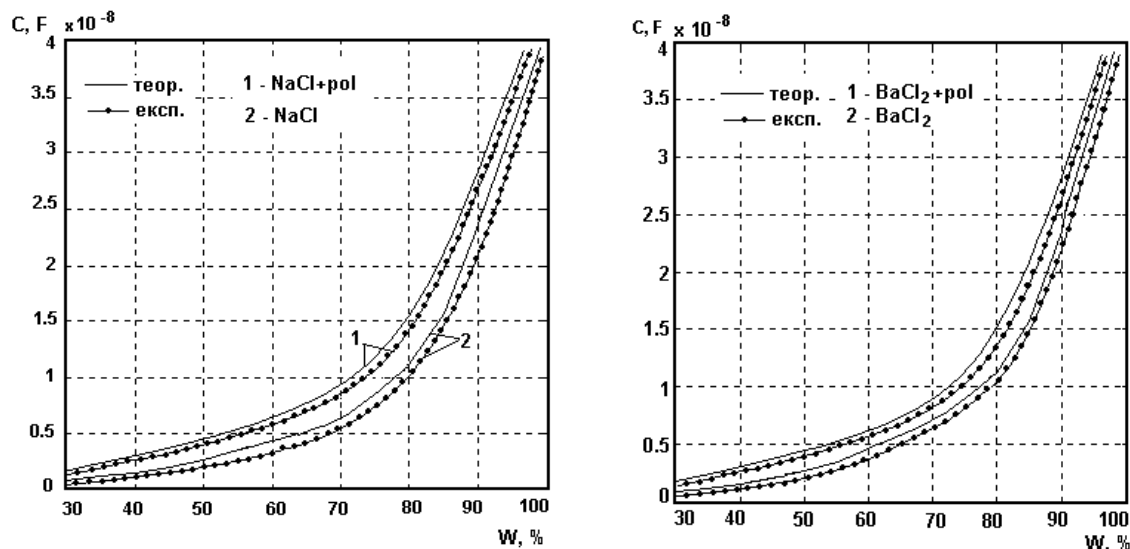

Рис. 2. Експериментальні та теоретичні залежності зміни ємності від відносної вологості навколишнього середовища вологочутливого конденсатора гребінцевої структури на основі NaCl і BaCl₂ та двошарових структур

Висновки

На основі гребінцевої двошарової структури вологочутливого елемента, виходячи з його геометрії та природи солей NaCl та BaCl₂ захищених вологопоглинаючою плівкою поліметилметакрилату, отримані аналітичні залежності ємності структури від дії вологи. Розроблена гребінцева структура вологочутливого елемента на базі ситалової підкладки розміром 0,7×0,9 см, на поверхні якої нанесена плівка міді, що утворює обкладки конденсатора у вигляді меандру.

Експериментальні дослідження показали, що створення захисного шару, в якості полімерного покриття з метою запобігання випадіння точки роси, зменшує діапазон зміни ємності. Так, при зміні відносної вологості від 30% до 100% діапазон зміни ємності для вологочутливого елемента на основі NaCl становить від $0,030 \cdot 10^{-8}$ Ф до $3,9 \cdot 10^{-8}$ Ф, а для двошарової

структури на основі NaCl – від $0,125 \cdot 10^{-8}$ Ф до $3,9 \cdot 10^{-8}$ Ф. Для вологочутливого елемента на основі BaCl₂ - діапазон зміни ємності становить від $0,060 \cdot 10^{-8}$ Ф до $3,9 \cdot 10^{-8}$ Ф, а для двошарової структури на основі BaCl₂ – від $0,130 \cdot 10^{-8}$ Ф до $3,9 \cdot 10^{-8}$ Ф Розбіжність теоретичних та експериментальних досліджень складає 5%.

Література

1. Бутурлин А.И., Крутоверцев С.А., Чистяков Ю.Д. Микроэлектронные датчики влажности // Научно-технический сборник. Зарубежная электронная техника. – 1984. - № 9. – С. 3-48
2. Вуйцік В., Готра З.Ю., Григор'єв В.В., Каліта В., Мельник О.М., Потенці Є. Мікроелектронні сенсори фізичних величин. Науково-навчальне видання. В 3 т. Том 1 / За редакцією Готри З.Ю. – Львів: Ліга Пресс, 2002. – 475 с.
3. Бугров А.В. Высокочастотные емкостные преобразователи и приборы контроля качества. – М.: Машиностроение, 1982. – 94 с.
4. Аш Ж. Датчики измерительных систем. В 2-х книгах. – М.: Мир, 1992. – 424с.
5. Гороновский И.Т., Назаренко Ю.П., Некряч Е.Ф. Краткий справочник по Химии. – К.: Наукова думка, 1974. – 992 с.
6. Березин А.С., Мочалкина О.Р. Технология и конструирование интегральных микросхем. Учебное пособие для вузов. – М.: Радио и связь, 1983. – 323 с.

Осадчук Володимир Степанович – Академік АІНУ, д.т.н., проф., зав. кафедрою електроніки, Вінницький національний технічний університет.

Осадчук Олександр Володимирович – д.т.н., проф., зав. кафедрою РТ, Вінницький національний технічний університет.

Крилик Людмила Вікторівна - к.т.н., ст. викладач кафедри електроніки, Вінницький національний технічний університет.

Євсєєва Марія Василівна - к.х.н., доц. кафедри хімії та екологічної безпеки, Вінницький національний технічний університет.